

STAATSCOURANT

Officiële uitgave van het Koninkrijk der Nederlanden sinds 1814.

Nr. 20144
15 april
2016

Model Wrr 83. Proces-verbaal van de uitslag van het referendum

Met dit formulier doet het centraal stembureau verslag van de zitting waarin de uitslag is vastgesteld van het referendum.

1. Referendum

Het gaat om het referendum over **de wet tot goedkeuring van de Associatieovereenkomst tussen de Europese Unie en Oekraïne**

Datum referendum **6 april 2016**

2. Zitting

Het betreft de openbare zitting van het centraal stembureau in **'s-Gravenhage**.

Datum zitting	**12 april 2016**
Tijdstip zitting	**16:00**

3. Aantal stemmen

Het totaal aantal stemmen voor de wet	1.571.874	
Het totaal aantal stemmen tegen de wet	2.509.395	
Het totaal aantal blanco stemmen bedraagt	32.344	
		+
Het totaal aantal geldig uitgebrachte stemmen bedraagt	4.113.613	(A)
Het totaal aantal ongeldige stemmen bedraagt	38.000	(B)

4. Aantal kiesgerechtigden

Het totaal aantal kiesgerechtigden voor het referendum bedraagt **12.862.658**

5. Vaststelling van de opkomst van het referendum

Het opkomstpercentage bedraagt $32 \frac{3.556.244}{12.862.658} \%$ **(afgerond: 32,28 %)**

6. Vaststelling van de uitslag van het referendum

Van het aantal kiezers dat een **GELDIGE** stem heeft uitgebracht, heeft

$38 \frac{870.106}{4.113.613} \%$ **VOOR** de wet/het verdrag gestemd. (afgerond: 38,21 %)

Van het aantal kiezers dat een **GELDIGE** stem heeft uitgebracht, heeft

$61 \frac{9.107}{4.113.613} \%$ **TEGEN** de wet/het verdrag gestemd. (afgerond: 61,00 %)

7. Verschil tussen het aantal toegelaten kiezers en het aantal getelde stemmen

In de processen-verbaal van de stembureaus is vastgesteld in hoeverre er:
- *meer stembiljetten zijn geteld, dan dat er kiezers zijn toegelaten;*
- *minder stembiljetten zijn geteld, dan dat er kiezers zijn toegelaten.*

Voor beide categorieën afzonderlijk stelt u het aantal voor het referendum vast.

Welke verschillen zijn in de processen-verbaal vastgesteld tussen het aantal toegelaten kiezers en getelde stembiljetten?

- In de stembureaus zijn **477** stembiljetten **meer** geteld, dan dat er kiezers zijn toegelaten tot de stemming.
- In de stembureaus zijn **1.114** stembiljetten **minder** geteld, dan dat er kiezers zijn toegelaten tot de stemming.

Hoe worden deze verschillen in de processen-verbaal verklaard?

Mogelijke reden voor het verschil	Hoe vaak sprake van?
Kiezers die een stembiljet hebben gekregen, hebben toch niet gestemd.	217 keer
Er zijn te weinig stembiljetten uitgereikt.	21 keer
Er zijn te veel stembiljetten uitgereikt.	130 keer
Er zijn stembiljetten kwijtgeraakt.	16 keer
In een enveloppe voor het stembiljet is geen stembiljet aangetroffen *(bij briefstembureaus)*	0 keer
In een enveloppe voor het stembiljet zijn twee of meer stembiljetten aangetroffen *(bij briefstembureaus)*	0 keer
Geen verklaring.	468 keer
Andere verklaring.	286 keer

8. Aantal kiezers dat bij volmacht mocht stemmen

Het aantal kiezers dat mocht stemmen met een geldig volmachtbewijs (schriftelijk of via ingevulde achterkant van de stempas of kiezerspas), bedraagt **451.087**

9. Bezwaren van aanwezige kiezers

Tijdens de zitting zijn:
☐ geen bezwaren ingebracht.
■ bezwaren ingebracht: zie gewaarmerkte bijlage met opmerkingen van het centraal stembureau.

10. Geschillen

Tijdens het onderzoeken van de geldigheid van de stemming en de juistheid van de vaststelling van de uitkomsten van de stemming door de stembureaus en de hoofdstembureaus, zijn te dien aanzien:
☐ geen geschillen gerezen.
■ geschillen gerezen: zie gewaarmerkte bijlage met opmerkingen van het centraal stembureau.

11. Ondertekening

Het proces-verbaal wordt ondertekend door alle aanwezige leden van het centraal stembureau.

Datum	12 april 2016
Naam en handtekening voorzitter	w.g. H.R.B.M. Kummeling
Naam en handtekening leden	w.g. G.M.M. Blokdijk
	w.g. M.H. Leyenaar
	w.g. W.M.B. Stoker
	w.g. P. Castenmiller
	w.g. R. Nehmelman

BIJLAGE I BEZWAREN

Bijlage bij het proces-verbaal van de zitting van het centraal stembureau d.d. 12 april 2016 tot het vaststellen van de uitslag van het referendum inzake de wet tot goedkeuring van de op 27 juni 2014 te Brussel tot stand gekomen Associatieovereenkomst tussen de Europese Unie en de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie en haar lidstaten, enerzijds, en Oekraïne, anderzijds.

Tijdens de zitting zijn door aanwezige kiezers de volgende bezwaren ingebracht:

Dhr. Van der Veen heeft de volgende bezwaren ingebracht:
1. Het referendum is in strijd met het EU-Verdrag;
2. Het stemgeheim is geschonden doordat stempassen van kiezers niet ongeldig zijn gemaakt en teruggegeven aan de kiezers, maar ingenomen. Hierdoor kan worden uitgezocht wie heeft deelgenomen aan de stemming en wie niet;
3. De kiesgerechtigden die een verzoek tot het houden van een referendum hebben ingediend of het inleidend verzoek daartoe hebben ondersteund zijn misleid, omdat de eigenlijke reden waarom zij hiertoe zijn opgeroepen een andere is dan die eerder door de initiatiefnemer(s) werd voorgegeven;
4. Slechts een gering deel, 20%, van de Nederlandse kiesgerechtigde bevolking heeft tegen gestemd. Van de overige 80% mag worden aangenomen dat zij daarom op zijn minst neutraal staan tegenover het sluiten van een associatieovereenkomst met Oekraïne.

Dhr. Ten Cate:
Is het juist dat er mensen in het stembureau een briefstem hebben uitgebracht?

Naar aanleiding van bovenstaande bezwaren merkt het centraal stembureau het volgende op:

M.b.t. de bezwaren van de heer van der Veen:
1. Of het houden van een referendum over een associatieovereenkomst in strijd is met het unierecht, of andere verdragen, is een vraag die bij de totstandkoming van de Wet raadgevend referendum moet zijn betrokken. De wetgever heeft het mogelijk gemaakt;
2. Het stemgeheim heeft betrekking op de uitgebrachte stem, niet op de vraag of iemand aan de stemming heeft deelgenomen. Dat voor-stemmers door te stemmen hebben bijgedragen aan het bereiken van de opkomstdrempel en daarmee aan de totstandkoming van een raadgevende uitspraak tot afwijzing is juist en is een punt dat bij evaluatie van de Kiesraad zal worden betrokken;
3. Het centraal stembureau heeft de Wet raadgevend referendum toe te passen. De motieven waarmee iemand een verzoek indient of een verklaring aflegt, doen er ingevolge de wet niet toe;
4. Op grond van de Wet raadgevend referendum stelt de Kiesraad vast of een meerderheid van de geldig uitgebrachte stemmen voor of tegen de aan een referendum onderworpen wet is uitgebracht, niet of deze meerderheid ook een meerderheid van het totaal aantal kiesgerechtigden is.

M.b.t. het bezwaar van de heer Ten Cate:
Neen, in de stemlokalen zijn alleen stembiljetten gebruikt die conform het door de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties vastgestelde model zijn vervaardigd.

BIJLAGE II GESCHILLEN

Bijlage bij het proces-verbaal van de zitting van het centraal stembureau d.d. 12 april 2016 tot het vaststellen van de uitslag van het referendum inzake de wet tot goedkeuring van de op 27 juni 2014 te Brussel tot stand gekomen Associatieovereenkomst tussen de Europese Unie en de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie en haar lidstaten, enerzijds, en Oekraïne, anderzijds.

1. Het centraal stembureau heeft de processen-verbaal van alle 8.379 stembureaus, de gemeentelijke tellingen en de processen-verbaal van de hoofdstembureaus onderzocht en bezien op aspecten die van belang zouden kunnen zijn voor de geldigheid van de stemming. Bij deze werkzaamheden heeft het centraal stembureau ook betrokken meldingen die zijn binnengekomen bij de Kiesraad en bij het gezamenlijk met het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties ingestelde Informatiepunt Verkiezingen.
2. In het algemeen is de stemming goed verlopen; in verreweg de meeste stemlokalen is de dag zonder incidenten verlopen. Toch zijn er zoals gebruikelijk wel een paar bijzonderheden te vermelden en zijn door kiezers bezwaren of opmerkingen ingediend.
3. Zo is in aanloop naar de stemming een enkele klacht binnengekomen over de verzending van stempassen. In de gemeente Heerlen bijvoorbeeld is een aantal stempassen niet per post bezorgd. Alhoewel de gemeente het merendeel van de betreffende kiesgerechtigden tijdig van een vervangende stempas heeft kunnen voorzien, valt niet geheel uit te sluiten dat een enkele kiezer uiteindelijk niet in de gelegenheid is geweest om te stemmen. Ook op Sint Eustatius zijn bijzonderheden te melden met betrekking tot de stempassen. Daar waren de stempassen niet aan het adres van de kiezer bezorgd, maar konden ze bij het bestuurskantoor of in het stemlokaal opgehaald worden.
4. De meeste bezwaren en opmerkingen van kiezers in de processen-verbaal van de stembureaus hadden betrekking op de inrichting van het stemlokaal: de bewegwijzering of toegankelijkheid van de stemlokalen. Een enkele keer werd gesproken over de slechte verlichting of bijvoorbeeld stankoverlast in het stemlokaal. Daarnaast gaven sommige kiezers er blijk van ontevreden te zijn over het stembiljet. Daarbij ging het vooral om de lay-out van de stemvakjes of de doorschijnendheid van het gebruikte papier. Andere bezwaren van kiezers hadden betrekking op de afstand tot het stemlokaal of het feit dat het stemlokaal dat op de stempas was vermeld, niet het dichtstbijzijnde stemlokaal was. Er zijn nagenoeg geen klachten geconstateerd die betrekking hadden op rijen voor het stemlokaal of bijbehorende lange wachttijden.
5. Voor sommige kiezers was verder onduidelijk dat niet met een stempas in een andere gemeente gestemd kon worden. Die kiezers waren niet op de hoogte van de mogelijkheid om een kiezerspas aan te vragen of hadden daar in ieder geval geen gebruik van gemaakt. Voorts bleek dat er onder kiezers nog altijd onduidelijkheid bestaat over de onderhandse volmachtverlening. Juist bij het referendum geeft een enkele kiezer aan graag voor iemand een volmacht uit te brengen zonder tegelijkertijd zelf te stemmen. De dalende lijn wat betreft het aantal bezwaren over de algemene identificatieplicht bij het stemmen heeft zich voortgezet. In enkele gemeenten deden zich problemen voor die je zou kunnen samenvatten onder de noemer ‘klein leed’. Zo moest in de gemeente Den Haag een stembureau op een NS-station tijdelijk worden ontruimd vanwege een alarm. En in een deel van de gemeente Maasdriel viel de stroom uit. Toen het begon te schemeren, werden zaklampen ingezet zodat kiezers alsnog hun stem konden uitbrengen.
6. De aan de Kiesraad ter hand gestelde processen-verbaal geven ook inzicht in de stemopneming door de stembureaus. In een enkel proces-verbaal heeft de Kiesraad geconstateerd dat er sprake moet zijn van een kennelijke verschrijving door het stembureau. Zo is ten aanzien van een tweetal stembureaus (in de gemeenten Velsen, respectievelijk Weststellingwerf) twijfel gerezen over de juistheid van de ingevulde stemaantallen. De burgemeesters van beide gemeenten hebben dit ter kennis gebracht van het hoofdstembureau en die hebben dit op hun beurt doorgegeven aan de Kiesraad. In de gemeente Velsen is in het proces-verbaal van stembureau 10 sprake van een verwisseling van de voor- en tegenstemmen (resp. 455 en 371). In de gemeente Weststellingwerf is in stembureau 15 het totaalaantal uitgebrachte stemmen (252) abusievelijk vermeld als ‘stemmen vóór de wet’. Dit had mogelijk moeten zijn 83 voor en 169 tegen. Opvallend is de uitkomst van de stemming in stembureau 40 van de gemeente Eindhoven, waar sprake was van een – kennelijke – verwisseling van de aantallen ingeleverde stempassen (67) en volmachtbewijzen (466 = 87%). De Kiesraad heeft hierin geen aanleiding gezien te besluiten tot een hertelling in een of meer stembureaus. Wel verdient het tellen en invullen van het proces-verbaal blijvende aandacht.
7. In dit verband zij opgemerkt dat in verschillende stembureaus telverschillen werden geconstateerd tussen aantallen ontvangen stempassen, volmachtbewijzen en kiezerspassen enerzijds en in de bus aangetroffen stembiljetten anderzijds. In totaal is bij het referendum door 7.496 stembureaus geen enkel telverschil geconstateerd, maar in 883 stembureaus derhalve wel. Nader onderzoek daarvan heeft uitgewezen dat het aantal telverschillen in de meeste gevallen (98%) beperkt bleef tot een verschil van minder dan vier. Voor de meeste telverschillen is een verklaring. Zo is bijvoorbeeld gebleken dat in de gemeente Boxmeer sprake was van een verschrijving. Daar waren in een stembureau 414 kiezers opgekomen, er was 1 stembiljet minder ingeleverd en in plaats van 1 is bij het aantal telverschillen 413 ingevuld. Als deze verschrijving buiten beschouwing wordt

gelaten, dan zijn er derhalve 412 verschillen minder. Daarnaast blijkt dat uit de processen verbaal dat in het hele land bij elkaar opgeteld 217 kiezers zijn die in het stembureau een stembiljet hebben gekregen, maar uiteindelijk besloten hebben niet te stemmen. Dit gegeven leidt ook tot een telverschil.

8. De enkele kennelijke verschrijvingen vormen tezamen met de geconstateerde telverschillen en ingediende bezwaren, gelet op de grotere verschillen tussen de voor en tegenstemmen en de marge bij de opkomst, geen aanleiding om tot een hertelling van de stembiljetten of een herstemming over te gaan.
9. Samenvattend luidt het oordeel van het centraal stembureau dat sprake is van een rechtsgeldige uitslag.